

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕГУЛЯТОР СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

І.С.Попович. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності. У статті здійснено спробу теоретико-методологічного обґрунтування соціальних очікувань особистості як регулятора соціально-психологічної реальності. Проаналізовано особливості утворення системи соціальних очікувань особистості. Зазначено, що соціальні очікування особистості здатні реалізуватися за умови наявності об'єкта, предмета і змісту діяльності. Схематично показано дерево соціальних очікувань особистості, що є складною розгалуженою системою соціальних очікувань, яка вибудовується в ієрархічному порядку. Доведено, що перманентна взаємозумовлена трансформація соціальних очікувань і соціальних норм є двостороннім механізмом регуляції соціальної поведінки особистості.

Ключові слова: очікування, соціальні очікування особистості, дерево соціальних очікувань, об'єкт очікувань, предмет очікувань, соціальний тиск.

И.С.Попович. Социальные ожидания личности как регулятор социально-психологической реальности. В статье осуществлена попытка теоретико-методологического обоснования социальных ожиданий личности как регулятора социально-психологической реальности. Проанализированы особенности образования системы социальных ожиданий личности. Отмечено, что социальные ожидания личности способны реализоваться при условии наличия объекта, предмета и содержания деятельности. Схематически показано дерево социальных ожиданий личности, представляющее сложную разветвленную систему социальных ожиданий, которая выстраивается в иерархическом порядке. Доказано, что перманентная взаимообусловленная трансформация социальных ожиданий и социальных норм является двусторонним механизмом регуляции

соціального поведіння людини.

Ключевые слова: очікування, соціальні очікування людини, дерево соціальних очікувань, об'єкт очікувань, предмет очікувань, соціальне тиск.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя людина все частіше вивчається як суб'єкт самоактивності, як творець свого буття, що конструює майбутнє. Соціальні очікування у цьому контексті здатні виступати базовою складовою системи регуляції соціальної поведінки особистості. Розглянемо проблему соціальних очікувань особистості у контексті системи регуляції соціальної поведінки. Акцентуємо увагу на тих змістових особливостях, внутрішніх чинниках очікувань, які регулюють соціальну поведінку особистості. Розгляд змістових особливостей соціальних очікувань в контексті системи регуляції соціальної поведінки особистості, дослідження зв'язку з іншими складовими – дозволить краще збагнути сутність соціальних очікувань особистості як регулятора соціально-психологічної реальності.

Аналіз останніх досліджень. Базуючись на фундаментальних положеннях розуміння особистості як суб'єкта самоактивності, соціальні очікування розглядаються як прояв самосвідомості особистості, важлива її складова, базовий психологічний механізм саморегуляції поведінки особистості (Р.Бернс, М.Й.Боришевський, В.О.Васютинський, В.Джемс, І.С.Кон, Б.МакКендлес, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, С.П.Тищенко, Т.Шибутані та ін.).

Особливий науковий інтерес складає дослідження соціальних очікувань як складової ціннісно-сислової сфери особистості, складової комунікативно-рольової взаємодії, складової соціальних цінностей, ціннісних орієнтацій, соціальної стереотипії (Г.М.Андреева, О.Є.Блинова, М.С.Бобнева, М.Й.Боришевський, П.П.Горностаї, Г.Д.Долинський, З.С.Карпенко, Г.Дж.Мід, Т.Парсонс, А.О.Ручка, І.І.Чеснокова, Т.Шибутані та ін.).

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні соціальних очікувань особистості як регулятора соціально-психологічної реальності.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Під системою регуляції соціальної поведінки особистості розуміємо сукупність взаємопов'язаних складників, що взаємодіють між собою у єдиному соціокультурному просторі і мають цілісну природу. Поряд із соціальними очікуваннями, система регуляції соціальної поведінки поєднує: соціальні норми, правові норми, громадську думку, професійні кодекси, статuti, посадові обов'язки, правила, етичні норми, ідеали, вірування, моральний кодекс та низку інших складників.

Сутнісна характеристика соціальної поведінки – це соціально зумовлена інтелектом та іншими знаково-смысловими утвореннями система дій, з якими особистість чи спільнота бере участь у громадських відносинах, взаємодіє з соціальним середовищем. Соціальна поведінка поєднує дії людини стосовно спільноти, інших людей, предметного світу. Ці дії керовані соціальними очікуваннями, соціальними і правовими нормами, громадською думкою, соціальними санкціями та іншими регуляторами соціальної поведінки особистості. Суб'єктом соціальної поведінки може бути особистість, реальна соціальна група, будь-яка спільнота, навіть «колективний суб'єкт» [1], існування якого, на думку відомого українського психолога В.О.Васютинського, ґрунтується радше на процесах суб'єктивного відображення індивідуальних суб'єктів, які перебувають у постійній взаємодії між собою, де виявляють свої суб'єктні здатності і, завдяки істотній стабільності такого простору-мережі взаємодій, утворюють соціально-психологічну цілісність [там само, с. 62]. У цьому контексті доцільно згадати запропонований Г.Гарфінкелом термін «фонові сподівання», що є схемою інтерпретації, яка використовуються членами суспільства. Завдяки їхньому використанню актуальні видимості стають упізнаваними й зрозумілими. Люди явно чутливі до цього тла, хоча навряд змогли б конкретно сказати, із

чого складаються ці сподівання [2, с. 42-43]. Фонові сподівання формуються в результаті тривалої взаємодії з іншими членами соціуму.

Структуру соціальної поведінки складають: дія, поведінковий акт, вчинок, діяння. Вони здатні цілісно відображати соціальну поведінку особистості. Кожен з елементів структури має свій особливий психологічний зміст, несе ціннісно-сміслову навантаження. У залежності від сфер буття можуть виникати, формуватися та розвиватися відповідні типи соціальної поведінки: виробнича, трудова, суспільно-громадська, політична, релігійна, культурна, побутова, дозвіллева, сімейна та ін. Соціальні очікування особистості вплетені у всі елементи її свідомої поведінки, починаючи з дії, поведінкового акту, вчинку, і закінчуючи організованою тривалою діяльністю.

Особистість одночасно може входити в п'ять-шість соціальних груп, зокрема: сім'я, трудовий колектив, громадська організація, політична партія, спортивна команда, церковна громада тощо. У будь-якій групі вона керується очікуваннями, мріями, надіями, сподіваннями, прогнозами, які складають своєрідний зміст соціальних очікувань. Сукупність цих змістових елементів ми вважаємо системою очікувань людини. Таким чином, у кожній контактній групі може мати місце окрема, своєрідна система очікувань, яка не здатна існувати ізольовано. У окремому варіанті взаємодії, зокрема у наведеному прикладі, вона формується як система соціальних очікувань особистості. Ця система очікувань реалізується за умови наявності об'єкта, предмета й змісту діяльності. Об'єкт соціальних очікувань особистості – елемент дійсності, на який спрямована активність особистості, що очікує. За умови наявності об'єкта, соціальні очікування особистості здатні утворюватися, можна сказати зароджуватися. Зародження соціальних очікувань особистості – це перша стадія у їх становленні. Ми відносимо цю стадію до низького рівня сформованості соціальних очікувань особистості. На стадії зародження очікування людини немов окреслюються, отримують ймовірні контури, проєкції щодо можливих варіантів розвитку ситуації. Перетворення об'єкта

соціальних очікувань на предмет соціальних очікувань особистості означає практичний його перехід, тобто формування соціальних очікувань особистості та конструювання моделі очікуваного майбутнього. Під змістом діяльності розуміємо будь-яку діяльність, що активізує особистість та має для неї ціннісно-сміслову навантаженість. Таким чином, об'єкт соціальних очікувань, предмет і зміст діяльності є необхідними умовами здатними забезпечити формування та реалізацію соціальних очікувань особистості та конструювання моделі очікуваного майбутнього. Приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем особистості, ціннісно-сміслову значення, що несе об'єкт очікувань є готовністю особистості до дій. Психологічна готовність до дій спонукає особистість вибудовувати можливі варіанти реакції на конкретний перебіг подій чи варіанти участі в міжособистісній взаємодії, конкретній діяльності. Очікування формуються за наявності психологічної готовності, у якій виокремлюємо когнітивну, емоційну та поведінкову готовність особистості до дій. Системи соціальних очікувань особистості можуть утворюватися, формуватися і реалізовуватися у всіх сферах, до яких належить особистість, є її активним учасником чи навіть обмежується опосередкованим членством. Остання форма участі особистості поширена у житті громадських організацій та діяльності партій. Отже, система очікувань особистості може мати місце, навіть якщо участь опосередкована, коли є об'єкт, предмет очікувань та зміст діяльності. Кількість і зміст систем залежать від вибірковості та активності діяльності особистості. Системи очікувань не є ізольовані одна від одної і такі, що діють автономно, – вони утворюють складну розгалужену систему соціальних очікувань особистості, так зване «дерево соціальних очікувань особистості». Покажемо на рис. 1 дерево соціальних очікувань особистості. Складна розгалужена система очікувань вибудовується в ієрархічному порядку. Так само, як в природі, дерево росте, плодоносить і відмирає, так і в складній системі соціальних очікувань особистості одні соціальні очікування утворюються, наступні – розвиваються, інші – сприяють досягненню успіху,

а деякі «відмирають», втрачають цінність і стають неактуальними. Превалююча діяльність володіє високим ціннісно-смысловим навантаженням, тому соціальні очікування особистості в цій діяльності будуть домінуючими. Домінування тих чи інших соціальних очікувань здійснює визначальний вплив на конструювання особистістю свого майбутнього.

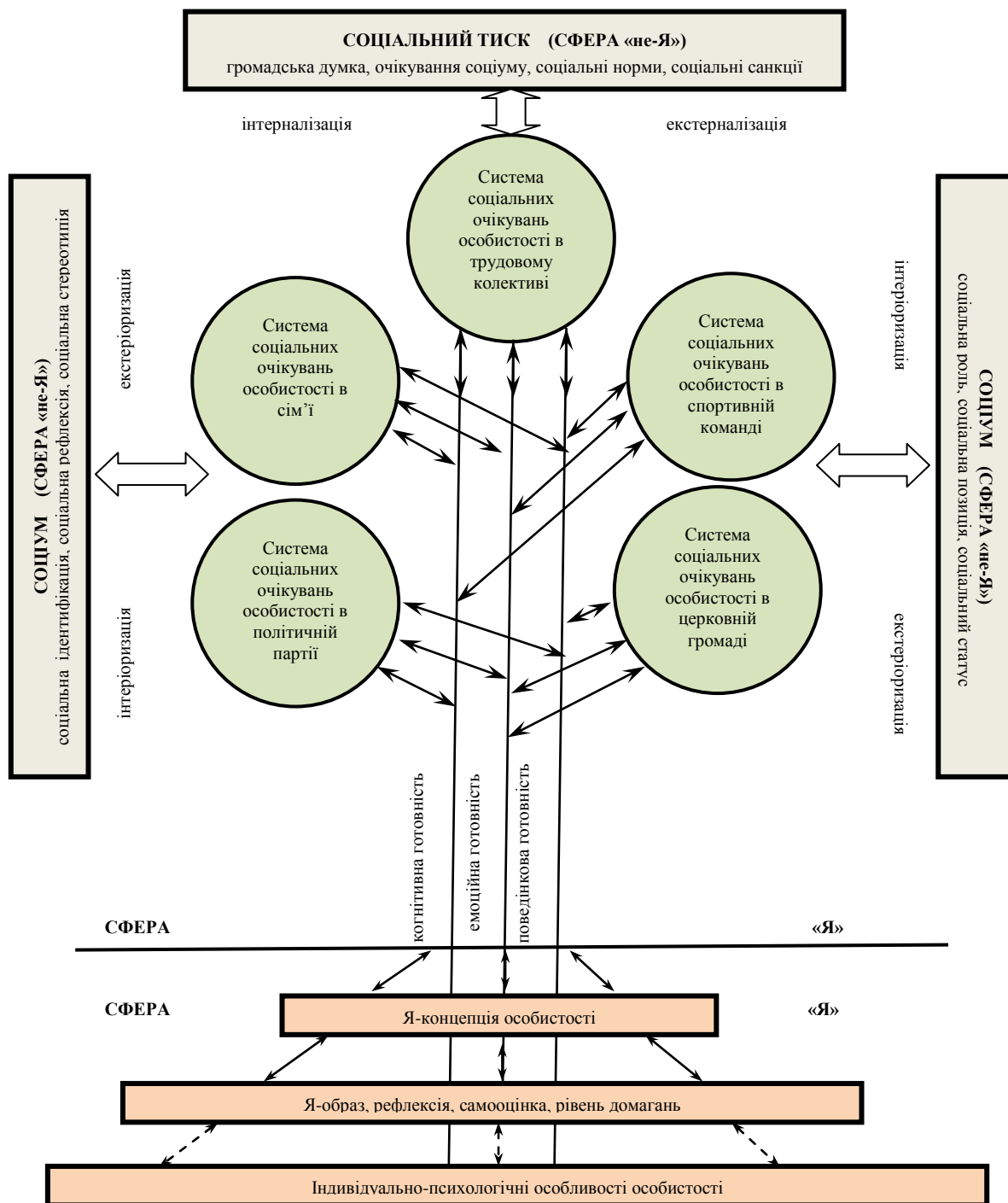

Рис. 1. Дерево соціальних очікувань особистості

Ця складна система очікувань здійснює орієнтувальний вплив не тільки на міжособистісну взаємодію в межах малої групи, але й поза її межами. Вона впливає на вибірковість контактів, ставлень, настановлень, що засвідчує її органічний зв'язок з ієрархією цінностей. Людина стає членом окремої спільноти, виконує відповідну соціальну роль, яка спонукає її дотримуватися низки норм, обов'язків та правил. Так формується система очікувань особистості щодо учасників та перебігу подій у конкретній соціальній групі, а таких груп може бути, як зазначалося вище – декілька. Звісно, ця система вибудовується на базі тих соціальних очікувань особистості, які у неї сформувалися раніше. Соціальні очікування особистості перебувають у перманентній апробації. Ми не можемо стверджувати, що соціальні очікування особистості сформувалися на певному етапі і вони константні, адже становлення та розвиток особистості відбувається в онтогенезі безперервно, від народження до смерті. На кожному з цих етапів змінюється особистість, її когнітивна, ціннісно-сміслова та регулятивно-вольова сфери. Професійне становлення та розвиток особистості позначаються на змістових характеристиках соціальних очікувань.

Співзвучною щодо системності соціальних очікувань є думка Т.Шибутані, який в концепції конвенційної міжособистісної взаємодії [4] зазначає, що різноманітні прагнення учасників групової взаємодії об'єднуються в систему взаємних очікувань-вимог, експектацій. Згодом ці очікування здатні інституалізуватися і перетворюватися в процедури, за допомогою яких здійснюється керівництво контактами, стосунками, взаєминами у групі. Таким чином, соціальні очікування особистості, яка є учасником міжособистісної взаємодії, впливають на групотворчі процеси малої групи. Групотворчі процеси позначаються на рівні та на змістових особливостях соціальних очікувань особистості. Цей взаємовплив залежить від ролі, яку відіграє учасник взаємодії, та статусу і позиції, які він займає у групі. Приходимо до висновку, що соціальні очікування особистості, які є

складною розгалуженою ієрархічною системою, впливають на формування системи взаємних очікувань-вимог контактної групи. Це явище ми називаємо трансформацією соціальних очікувань особистості в соціальні очікування групи. Роль формалізації очікувань свідчить про те, наскільки міцно сформовані шаблони діяльності, і наскільки взаємні очікування-вимоги членів групи трансформовані в норми взаємодії. Група не може ефективно взаємодіяти, якщо її члени не знають, чого варто і чого не варто чекати один від одного. Тільки за умови оптимальної розвиненості соціальних очікувань, зусилля окремих індивідів можна організувати і спрямувати в потрібне русло.

Деякі явища, події можуть володіти високою мірою узгодженості очікувань, з якими кожен підходить до даного об'єкта, враховуючи ймовірні реакції інших людей. Особистість очікує мовчазного схвалення, коли діє згідно з обрядами, звичаями, соціальними нормами, якщо при цьому вона чимось жертвує, і осуду або негативних санкцій, коли вона порушує їх. Варто зазначити, що дія, вчинок – соціальні не тільки тому, що вони викликають реакцію інших, а тому, що очікувані реакції інших учасників взаємодії відтворені, враховані чи проігноровані, але у будь-якому випадку знайшли своє відображення в дійовій організації поведінки особистості.

На системний зміст соціальних очікувань звертає увагу Т.Парсонс в своїй книзі «Структура соціальної дії» [5]. Особистість у конкретній ситуації не тільки реально реагує на стимули ситуації, але і розвиває стосовно цих стимулів власну систему очікувань: значна частина цих очікувань зводиться до ймовірної реакції «іншого» на можливі дії «Я». Ця реакція передбачається заздалегідь і впливає на власні вибори «Я». Також Т.Парсонс зазначає, що в рольових очікуваннях, ролях, інститутах втілена система культури суспільства. Не ідеал, а норма дозволяє досягти мету індивіду, який діє, орієнтуючись на неї, оцінює вчинки та очікування іншого [5]. Приходимо до висновку, що соціальні очікування особистості задаються метою, мотивом діяльності та іншими чинниками. Діяльність згідно приписів, правил,

групових та соціальних норм визначає зміст і спрямованість соціальних очікувань особистості. Не тільки мета і спільна діяльність є чинниками успішного функціонування малої групи, а й санкції, що впорядковують взаємовідносини у групі. Спочатку санкції виникають як протест окремих статусних членів групи щодо інших учасників взаємодії, що порушують встановлені групові норми. Запроваджені окремими учасниками групи соціальні санкції можуть набувати розвитку і формуватися як необхідний чинник функціонування групи. Важливим етапом функціонування контактної групи є інтерналізація різних санкцій. Перехід від особистісних до групових санкцій, таких, що прийняті активом малої групи, її більшістю – є важливим чинником розвитку малої групи. Процеси інтерналізації та екстерналізації санкцій, а також трансформація особистісних і групових санкцій сприяє побудові системи групових санкцій. Система групових санкцій формується на початкових етапах функціонування спільноти і розвивається в залежності від розвитку цієї спільноти. Ця система санкцій безпосередньо залежна від рівня розвитку взаємин та групотворчих процесів, і опосередковано – від рівня розвитку окремих представників спільноти. Статусна особистість, реалізуючи свою соціальну роль, може впливати на рівень розвитку спільноти, а спільнота у такому випадку – виступати носієм сформованих соціальних санкцій. Члени групи контролюють свою поведінку і очікують схвалення чи осуду з боку інших членів взаємодії, в першу чергу значущих інших. Поведінка набуває впорядкованості, яка є результатом дотримання особистістю соціальних очікувань. Джерелом виникнення соціальних очікувань особистості у зазначеному варіанті є групові норми, адже очікування особистістю «правильної» або «належної» поведінки від себе чи інших учасників взаємодії, асоціюється з наявністю легітимності, узгодженості, що передбачено груповими нормами конкретної спільноти.

Соціальні очікування особистості, так само як і її особистісні норми, носять соціальний характер і є не тільки результатом особистісних зусиль, але й впливу соціокультурного простору або «тиску соціуму». Під «тиском

соціуму» ми розуміємо вплив, який здійснюється громадською думкою, очікуваннями соціуму, соціальним контролем, соціальними нормами та соціальними санкціями на особистість. Зазначені нами соціально-психологічні феномени є основними джерелами соціального тиску, але не єдиними. В.О.Васютинський, досліджуючи вплив спільноти на особистість, зазначає, що значущі інші дають особі почуття психологічної захищеності і в той же час постають перед нею у вигляді психологічного тиску, певних обмежень і спрямувань, що утворюють істотні вектори розвитку і функціонування самої особистості [1, с. 38]. Коригувальні оцінки з боку соціуму є здебільшого малоусвідомлюваними обставинами психічного життя особистості. На думку вченого, частіше має місце така собі поверхова констатація дозволів і заборон – деє на рівні відображення впливу громадської думки, думки оточення [там само, с. 39]. Зазначимо, що має місце таке явище, як деперсоналізація. На думку І.Сушкова, деперсоналізація є водночас ознакою та наслідком підлягання особистості тискові соціуму, з одного боку виконує функцію адаптації до соціального оточення, а з іншого – може таїти у собі небезпеку дезадаптація [3, с. 279]. Варто підкреслити, що соціальний тиск, у різних його проявах і формах здійснює на особистість не тільки обмежувальні функції, а й дає можливість особистості легко адаптуватися, прийнявши групові норми і цінності.

Нами зазначено, що не тільки мета діяльності, мотивація, цілепокладання, прийняття рішення є важливими чинниками формування соціальних очікувань особистості. Особистісні, соціальні норми іноді здатні володіти визначальним впливом на формування і реалізацію останніх. Соціальна норма може бути утворена будь-якою особистістю. Норми є не просто жорсткими обмеженнями і вказівками чіткого способу дій, а можуть передбачати низку прийнятних, допустимих варіацій соціальної поведінки. Варіативність соціальної поведінки особистості, пошук нею оптимальних дій, вчинків окреслює орієнтувальний зміст соціальних очікувань особистості. Це є своєрідною системою сподівань, прогнозів щодо певного

перебігу подій чи окремого ідеального варіанту. Ідеальним варіантом виступає, як правило, бажаний варіант. Іноді соціальні очікування особистості у такому контексті називають бажаними соціальними очікуваннями особистості. Соціальні очікування особистості та особистісні норми можуть виступати то як незалежні змінні, то як залежні, тобто можуть заміщувати та доповнювати одна одну. Категорія норм виникає у зв'язку з визначенням уявлень носіїв рольових позицій про ті чи інші очікування. Очікування пов'язані з рольовою поведінкою особистості. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції і звичаї, релігійні та політичні вподобання значущих інших – позитивно позначається на змістових параметрах соціальних очікувань особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, впливає на змістові та динамічні характеристики когнітивної складової зокрема і знаходить своє відображення в соціальних очікуваннях особистості. Зміна змістових параметрів соціальних очікувань здійснюється через перманентну апробацію отриманої інформації, вироблення нових оцінок, ставлень, що в свою чергу спонукає особистість до відповідних дій, вчинків, діяльності та соціальної поведінки в цілому.

Висновки. Соціальні очікування особистості є важливим регулятором соціально-психологічної реальності, складовою системи соціальної поведінки особистості, що знаходиться в органічному взаємозв'язку з іншими її складовими. Перманентна взаємозумовлена трансформація соціальних очікувань і соціальних норм є двостороннім механізмом регуляції соціальної поведінки особистості. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо в емпіричному дослідженні та теоретико-методологічному обґрунтуванні психологічних механізмів соціальних очікувань особистості.

Список використаних джерел

1. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / Вадим Олександрович Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
2. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології / Гарольд Гарфінкел ; [Пер. з англ. В. Й. Шовкун]. – К. : Курс, 2005. – 340 с.

3. Сушков И. Р. Психологические отношения человека в социальной системе / Игорь Рудольфович Сушков. – М. : Ин-т психол. РАН, 2008. – 412 с.
4. Шибутани Т. Социальная психология / Тамотсу Шибутани; [Пер. с англ. В. Б. Ольшанского]. – Ростов н / Д. : «Феникс», 2002. – 544 с.
5. Parsons T. The Structure of Social Action /Talcott Parsons. – N-Y, 1937.–384 p.

Реферат на статтю

«СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕГУЛЯТОР СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ»

Попович І.С., доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету, м. Херсон

Кількість джерел: 5.

У статті здійснено спробу теоретико-методологічного обґрунтування соціальних очікувань особистості як регулятора соціально-психологічної реальності. Показано взаємозв'язок соціальних очікувань особистості з структурними складовими соціальної поведінки, такими як дія, поведінковий акт, вчинок, діяння. Проаналізовано особливості утворення системи соціальних очікувань особистості. Зазначено, що соціальні очікування особистості здатні реалізуватися за умови наявності об'єкта, предмета і змісту діяльності. З'ясовано, що системи очікувань не ізольовані одна від одної і такі, що діють автономно, а здатні утворювати складну систему соціальних очікувань особистості, так зване «дерево соціальних очікувань особистості». Схематично зображено дерево соціальних очікувань особистості, що є складною розгалуженою системою соціальних очікувань, яка вибудовується в ієрархічному порядку.

Автором обґрунтовано і доказано, що об'єкт соціальних очікувань, предмет та зміст діяльності є необхідними умовами здатними забезпечити формування та реалізацію соціальних очікувань особистості та конструювання моделі очікуваного майбутнього. Доведено, що перманентна

взаємозумовлена трансформація соціальних очікувань і соціальних норм є двостороннім механізмом регуляції соціальної поведінки особистості.

Ключові слова: очікування, соціальні очікування особистості, дерево соціальних очікувань, об'єкт очікувань, предмет очікувань, соціальний тиск.